

Nasyonal Sosyalizm Döneminde Stefan Zweig ve *Rotterdamlı Erasmus* Adlı Eseri

 MELDA KESER^a

Geliş Tarihi: 13.02.2020 | Kabul Tarihi: 21.04.2020

Öz: Stefan Zweig'in Rotterdamlı Erasmus eseri günümüzde Almanya ve Avusturya'da olduğu kadar, Türkiye'de de güncel bir eserdir. Güncelliğini koruyan bu eser, bu çalışma kapsamında, yazarının profiliyle benzerlikleri ve bir nasyonal sosyalizm dönemi eseri olduğu gerçekliğiyle ele alınacaktır. Zweig'in, Türkçe literatürde bulunmayan mektupları, bireysel demeçleri ve gazete yazıları, çalışmadaki değerlendirmelerin temelini oluşturmaktadır. Böylelikle Zweig'in, maruz kaldığı suçlamaların aksine, kendini siyasetten soyutlamadığı, Hitler rejiminin yükselişinden Erasmus eserini yazmaya ihtiyaç duymasına dek olan sürecin ele alınması ve eserin aynı çerçevede incelenmesiyle ortaya konarak, Türkiye'de Alman ve Avusturya Edebiyatı alanlarının yanı sıra, karşılaştırmalı edebiyat alanına da katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Stefan Zweig, Erasmus, nasyonal sosyalizm, Avusturya edebiyatı, biyografi.

^a Tekirdağ NKÜ, Fen Edebiyat Fakültesi, Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü
meldakeser@hotmail.com

Stefan Zweig in the Period of National Socialism and His Book *Erasmus of Rotterdam*

Abstract: Erasmus, The book of Stefan Zweig, continues to be relevant today in Turkey as much as Germany and Australia. The book, which never loses its actuality will be discussed within the scope of this essay with the similarity of its author's profile and the reality that it is a work of national socialism period. The letters of Zweig, that are not available in Turkish literature, his individual statements and newspaper articles will form the basis of the assessments of this essay. Zweig, contrary to accusations that he exposed, did not isolate himself from politics. In this article, it is aimed to reveal the period of rising of Hitler's regime and the conditions that why he wrote his book "Erasmus". Thus, in addition to German and Austrian Literature in Turkey, it is aimed to contribute to the field of comparative literature.

Keywords: Stefan Zweig, Erasmus, national socialism, Austrian literature, biography.

Giriş

Stefan Zweig, 1929 yılından itibaren tarihi ve siyasi portreler kaleme almış, fakat nasyonal sosyalizm rejimiyle birlikte, biyografik-tarihi romanlarını, kendi siyasi duruşunu aktarma aracı olarak kullanmaya başlamış, konu ve kişileri de buna göre seçmiştir. İkinci Dünya Savaşı, öncesi ve sonrasıyla, Zweig'in yaşamını alt üst etmiştir. Bu durum, sadece yaşam koşullarının değişimi ile sınırlı değildir elbette. Zweig, içinde bulunduğu durumdan bir yazar olarak ruhsal açıdan ne denli etkilendiğini, 1940 yılında kendisiyle yapılmış bir söyleşide "bir yazarın, dünyayı kasıp kavuran ahlaki bir çöküntünün tam ortasında sakin kalıp, yaratıcı yazarlığı sürdürmesi imkânsız"¹ (Zweig, 2012:7) şeklinde açıklamaktadır. Hem kaçmak, saklanmak, korunmak ve yardıma ihtiyacı olanlara yardım etmeye çabalamanın, hem de ruhsal olarak kendini toplayıp, eser üretmenin Zweig için olanaksız olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, bu sözlerinden bir umutsuzluk okunsa da, Zweig aynı söyleşinin sonunda "şimdi iş bize düşüyor, bizler gidişatı değiştirecek bir mücadele yürütüyoruz, dünyada yaşanan en önemli toplumsal dönüşümlerden birine şahitlik ediyoruz ve biz yazarlar, herkesten çok bizler, olan biteni anlatarak belgelemekle yükümlüüz"² (Zweig, 2012:10) diyerek hem kendisine hem de diğer yazarlara biçtiği görevi açıklamaktadır. 1940 yılında, intiharından iki yıl önce düşüncesini dile getiren ve yazarlara bir nevi çağrıda bulunan sözlerinden anlaşıldığı üzere, politikaya uzak, kendini siyasetin dışında tutan bir yazar değildir. Politikayı, politik tartışmaları sevmediğini her fırsatta dile getirmiş olsa da, kendini siyasi durumlardan soyutlayan, tepkisiz bir yazar da olmamıştır. Fakat, kendi döneminde de günümüzde de siyasi yazarlar arasında anılmamıştır (Yushu, 1997:25). Zweig, döneminin toplumsal ve siyasi gelişmelerine başka yazarların gösterdiği ve beklediği şekillerde tepki göstermediği için, yeterince tepki göstermemekle sıklıkla suçlanmıştır. Oysa sadece

¹ Almandan bu çalışma için tarafımca çevrilmiştir.

² Almandan bu çalışma için tarafımca çevrilmiştir.

siyasi tartışma ve kavgalardan uzak durmak istemiştir. Bu yaklaşımını, siyasi gelişmeler veya nasyonal sosyalizm gibi olgulardan uzak durmaya çalıştığı şeklinde yorumlamanın, Zweig'in gerçeği ile tamamen örtüşmediği, bu çalışma kapsamında yapılmış araştırmalarla ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışma, Zweig'in savaşa ve toplumsal karmaşaya yaklaşımı ile eylemlerinin yorumlanabilmesi için yaşamına kısaca değinilerek, 1930'lu yıllarda yaşadıkları ve bunların neticesinde tepki ve kendini ifade etme amacıyla kaleme aldığı *Rotterdamlı Erasmus* eseri çerçevesinde yapılmış araştırmalarla yürütülmüştür.

1. Stefan Zweig'in Yaşamı

Yahudi ve burjuva bir aile mensubu olarak 1881 yılında Viyana'da dünyaya gelen Stefan Zweig, Hugo von Hofmannsthal, Sigmund Freud, Arthur Schnitzler gibi Avusturya entelektüel dünyasının önemli isimleriyle aynı çevreye mensuptur. Viyana ve Berlin'de eğitim gören Zweig'in 1901 yılında *Silberne Saiten* başlığıyla ilk şiir kitabı yayınlanmıştır³. 1912 yılında, üçüncü tiyatro eseri olan *Das Haus am Meer* isimli tiyatro oyununu, Viyana Burgtheater'de sahnelenmiş ilk eseridir (Rovagnati, 2018:123). *Angst*⁴, *Amok*⁵, *Verwirrung der Gefühl*⁶ öykülerinde olduğu gibi, Sigmund Freud'un psikanaliz çalışmalarının etkisiyle öyküler kaleme almıştır. Birçok dram, roman, anlatısı bulunmaktadır. Otobiyografisi de dahil olmak üzere, birçok eseri Türkçe'ye çevrilmiş ve günümüzde ilgi gören eserlerdir.

Stefan Zweig, Kuzey Amerika, Amerika, Hindistan gibi, dönemi için seyahati oldukça zahmetli olan yerler de dahil olmak üzere, dünyanın birçok yerine seyahat etmiş ve uluslararası dostluklar, bağlantılar kurmuştur. Birinci Dünya Savaşı sırasında Viyana Savaş Arşivinde görevde bulunmuşsa da, sonrasında İsviçre'de barış inisiyatifi çalışmalarına katılmıştır. 1919'da ülkesine dönmüş, Salzburg'ta yaşamaya başlamış ve

³ Şiirlerinden bir derleme *Gesammelte Gedichte* başlığıyla 1924 yılında yayınlanmış ve şiirlerine dair son çalışması olmuştur (Zelewitz, 1981:97).

⁴ Türkçe çevirisi *Korku*.

⁵ Türkçe çevirisi *Amok Koşucusu*.

⁶ Türkçe çevirisi *Karmaşık Duygular*

1920 yılında ilk evliliğini Friderike von Winternitz ile yapmıştır. Oldukça genç yaşta Avusturya Edebiyatı'nın önde gelen yazarları arasında yerini almıştır. Fakat başarısı ve ünü bununla sınırlı kalmamış, 1920'lerin ortalarında birçok ülkede eserlerinin çevirileri yayınlanmıştır. 1927 yılında Rusya'da yayınlanan eserlerinin derlemesine Maksim Gorki bizzat önsöz yazmıştır (Zelewitz, 1981:97). Ancak, Avusturya ve Almanya'da gelişen siyasi karışıklıklar, Stefan Zweig'in hayatının yönünü 1930'ların başında değiştirmeye başlamıştır. Siyasi atmosfer, başarılarında ve şöhretinde herhangi bir eksilmeye neden olmasa da, kendisini sonunda intihar edeceği bir ruhsal umutsuzluğa ve karmaşaya sürüklemiştir. Zweig 1933 yılında Avusturya'dan bir süreliğine ayrılmış, İngiltere'ye gitmiştir. Avusturya'dan bu ayrılışı sırasında ilk eşiyle de boşanmıştır. 1934 yılının başlarında yine Avusturya'ya, Salzburg'taki evine dönmüş, fakat polisin evine düzenlediği ve silah aradığı baskından sonra bu evini kapatarak, ülkesinden tamamıyla ayrılmaya karar vermiştir. İlk etapta Paris'e gitmiş, oradan İngiltere'ye geçmiştir (Zelewitz, 1981:103; Llosa, 2018:33). İngiltere ve Fransa'nın da savaşa dahil olmasıyla, Zweig, ikinci eşiyle birlikte 25 Haziran 1940 tarihinde İngiltere'den ayrılmış, New York'a geçmiş, bir süre dönüşümlü olarak ABD ile Latin Amerika'da kaldıktan sonra, 1941 yılında Brezilya/Petropolis'e yerleşmiştir (Renoldner, 2018b:34).

2. Nasyonal Sosyalizm Dönemi ve Stefan Zweig'in Siyasi Etkinliği

Zweig, hayatını pasifist ve hümanist bir yaklaşımla sürdürmüştür. Yazar kimliği de bu iki olgu çerçevesinde gelişmiş; barışa, insanlığın ilerlemesine, savaşların ortadan kalkmasına dair inancı çok kuvvetli olmuştur. Stefan Zweig gibi ülkesini terk etmek zorunda kalmış olan Avusturyalı yazar Franz Werfel, arkadaşının dünya görüşünü "hümanist optimizm" olarak adlandırmıştır. Werfel'e göre bu Optimizm, Zweig'in dinidir aynı zamanda (Haenel, 1981:344). Yaşamı boyunca bu bakış açısıyla yaşamış, bu görüşü tek doğru kabul etmiştir. Özellikle Birinci Dünya Savaşı sırasında, insanlığın geldiği noktayı sin-

dirmekte zorlanmış, derin ve sarsıcı buhranlar yaşamıştır. Ancak, entelektüel çevre tarafından “Faşizme yeterince tepki vermemekle suçlanan” yazarlar arasında bulunduğu da bilinmektedir. Örneğin, 1933 yılında toplumsal olaylar tırmanırken ve kendisinin de kitapları yakılırken, tüm ısrarlara rağmen ülkeyi terk etmeyi kabul etmemiş, yine yoğun ısrarlara rağmen faşizme karşı herhangi bir açık çağrıda bulunmamıştır (Zelewitz, 1981:98). Ancak, bu yaklaşımı, savaş karşıtı ifadelerde veya eylemlerde bulunmadığı anlamına gelmemektedir. Zweig, savaş karşıtı eylemlerini kendisinin doğru bulduğu biçimlerde ölene dek sürdürmüştür. Dünyanın birçok yerinde savaş konusunda konuşmalar yapmış, barışa katkıda bulunulması için çağrıda bulunmuştur.

Zweig 1936 yılında Rio de Janeiro’da, dünyada birliğin sağlanması konusunda, oldukça ses getiren bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmada, insanları ön yargıları ve güvensizliklerinin ayrıştırdığını, birbirlerinden uzaklaştırdığını dile getirmiştir (Lafer, 2017:13). Yine aynı konuşmasında, bilim alanındaki gelişmelerin, insanlığın gelişimine ve huzura hizmet etmek yerine, masum insanların üzerine bomba ve zehir yağdırmak için kullanılarak, insanları umutsuzluğa sürüklediğinden yakınmıştır (Lafer, 2017:14). Zweig bu konuda Babil Kulesi Efsanesi benzetmesini kullanmaktadır. İnsanların, dillerinin farklı olması nedeniyle birbirlerini anlamadığını, uzlaşamadığını, bir labirentte kaybolduğunu ve oradan çıkabilmek için bir tercümana ihtiyaç olduğunu, bunun da insanlık için her dönem geçerli bir durum olarak ortaya çıktığını savunmuştur (Lafer, 2017:14-16). Bu benzetmesiyle, kültürler arası iletişimin gerçekleşebilmesi için akli selim ve aydın kişilerin varlığının önemini vurgulamaktadır. Savaş ortamında ve göçmen konumunda iken kendisine bir yazar olarak biçtiği rol de bu yöndedir. Zweig’in kendine biçtiği hümanist elçi rolünü ve bunun eserlerindeki izdüşümlerini anlamak için hem Birinci Dünya Savaşı hem de İkinci Dünya Savaşı çerçevesinde şekillenen görüşlerine değinmek faydalı olacaktır.

Nasyonal Sosyalizmin sesinin yükselmeye başladığı ilk zamanlar, Stefan Zweig bu agresif ve katı yönelime anlayışlı bir tutumla yaklaşmıştır. Zweig'a göre, Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı sonrası içinde bulunduğu durumun doğal bir getirisi olarak, genç nesil tepkilidir. Politik yükseliş içinde olan profili "milliyetçi genç adamlar olarak" tanımlamıştır. Bu genç milliyetçi adamlar, savaştan arda kalan harap bir Almanya'yı toparlamak için işe koyulmuştur Zweig'a göre. Bu neslin omuzlarında savaştan kalanların yükü vardır ve babalarının günahıyla baş başa kalmışlardır. Üzerlerinde hissettikleri baskı ve yaşadıkları hayal kırıklığı nedeniyle ayaklanmış olmalarını, bu duruma göre normal karşılamaktadır. İtalya tehdidinde ve olası yeni bir savaşa karşı kollarını sıvamış, ülkesini korumak için tetikte olan genç bir kitleden bahsetmektedir (Bartlett, 2013: 12-13). Stefan Zweig bu görüşlerini, 1931 yılı Mart ayında kendisiyle yapılmış bir söyleşide ifade etmiştir. Gelişmelerin olumsuzluğunun farkında olsa da, altında yatan nedenleri olağan bir tepki olarak değerlendirmiştir. Söz ettiği tepkilerin sertliğinin, Stefan Zweig'a henüz bir tehlike emaresi olarak görünmediği anlaşılmaktadır. Bunda elbette, Avrupa'nın içinde bulunduğu politik karmaşa ve çekişmelerin etkisi büyüktür. Zweig, o dönem öne çıkan milliyetçi yaklaşımların, Avrupa milletlerinin birbirine karşı geliştirdiği bir tutum olarak görmüş ve sadece, Avrupa'nın birlik bilincinden uzaklaşarak kendi kendini baltaması olarak değerlendirmiştir. Zweig'a göre, Avrupa tek bir vatandır ve evlatları kavgayı bırakmalıdır. Avrupa'yı etkisi altına alan milliyetçilik akımının ırkçılığa dönebileceğini, siyasi çekişmelerin çok ötesinde bir noktaya; soy ve etnik kimlik ayırıştırılmalarına varabileceğinin henüz farkında değildir.

Stefan Zweig aynı söyleşide Avrupa'nın, savaştan kalma hesaplarını bir kenara bırakması gerektiğini, aksi halde üç kuşaktır barışı yaşayamayan bir Avrupa'nın ileride de aynı durumda olacağını ifade etmektedir. Hesaplaşma hırsının mantıksızlığını da "Şimdi bir komşum gelip bana 'senin bana borcun var, büyük deden bana ait bir merada benim bir inegimi öl-

dürmüştü, bu borcu şimdi sen bana tüm faiziyle ödeyeceksin' dese ciddiye almam mümkün mü? Avrupa'nın içinde bulunduğu huzursuzluk işte tam da böylesi manasız hesaplaşma çabalarının sonucu"⁷ (Bartlett, 2013:13) diyerek açıklamaktadır. Zweig, Avrupa'nın bu halini eleştirmenin yanı sıra, barışa ve huzura dair inancının zayıfladığını da dile getirmektedir. Dünya Savaşı başlayana dek iyimserliğini ve umudunu kaybetmemiş, fakat savaş başladıktan sonra, insanın bir anda ne denli barbarlaşabildiğini görünce umudunu kaybettiğini de yine aynı söyleşide açıklıkla dile getirmiştir. *Jeremias* adlı eserini, kimse-nin bir şey söylemeye cesaret edemediği bir dönemde, yaşadığı hüsrana ve hissettiği umutsuzluk nedeniyle yazdığını, duygu ve düşüncelerini *sembolizmin* ardına gizlenerek aktarmaya çalıştığını anlatmaktadır (Bartlett, 2013:13-14). Bu bağlamda anlaşılmaktadır ki, Stefan Zweig'in politika ve savaş konusundaki düşüncelerini dile getirme şekli, fikirlerini edebi eserlerin konusu olarak sunmak biçimindedir. Aynı zamanda, Zweig'in bir tepki göstermek veya fikir beyan etmek için çevresinden herhangi bir teşvik veya zorlamayı beklemediği de yine *Jeremias* eserini kaleme alma amacından anlaşılmaktadır. Dünya Savaşı, Stefan Zweig'ı insanlığa dair hayal kırıklığına uğratmış ve umutsuzluğa sürüklemiş, Zweig da yazdığı eserle bu duruma ilişkin tepkisini bir edebi eserle ortaya koymuştur.

Zweig'in 17 Haziran 1932 tarihinde kaleme aldığı çağrı metni ise (Declodt, 2003:264), savaş ve ülke politikaları konusunda kendini edebiyattan farklı bir yolla ifade ettiği özel bir metindir. 1932 yılı Mayıs sonu-Haziran başında Avusturyalı işçi-devrimci yazarlar grubu, Zweig'tan Rusya üzerinden etkisini arttıran Japonya konusunda düşüncesini ifade etmesini ister. Zweig hiç vakit kaybetmeden, 17 Haziran 1932 tarihinde yayınlanan çağrı metnini kaleme alır. Yazısında sosyal demokratlara ve Marksistlere, aralarındaki savaşı sonlandırmaları ve ateşkes ilan etmeleri için seslenir. Savaş tehlikesi yaratan Japonya'ya karşı birlik olup, savaşı engellemek için çalışmalarını

⁷ Almanca aslından bu çalışma için tarafımca çevrilmiştir.

gerektiğini ve ancak bu yolla büyük bir felaketin önlenebileceğini söyler (Decloedt, 2003:264). “Kardeş kavgası olarak” tanımladığı (Decloedt, 2003:265) komünizm ve sosyalizm kavgası konusunda kaleme almış olduğu metin, görüşlerini direk muhatabına açık şekilde ifade ettiği bir metindir. Bir yazar olarak, barış elçiliği görevi üstlendiği bu gibi eylemlerden kaçınmamış, bilakis fikirlerini açıklıkla dile getirmiştir. Politik gelişmelere ilişkin taraf olmama isteği de böylelikle ihlal edilmemiştir, çünkü yaptığı söz konusu çağrılarda, savaşı iki taraftan biri adına değil, savaştan dolayı mağdur olacak insanlığın ve onları kurtaracak barışın tarafında yer almakta, barış isteyenlerin adına konuşmaktadır. Politik taraflardan biri olmak ise, kavga halindeki iki taraftan biri adına konuşmak, bir yandan sert bir üslubu gerektirirken, bir yandan da kendisini direk ‘kavga eden’ bir profile dönüştürecektir. Zweig’in kişilik yapısı ise böyle bir resme oldukça zıttır.

Maalesef, politik tartışmaların içinde yer almak istememesi uzak kalmasına yetmemiştir. 1933 yılında bir süreliğine kalmak üzere Londra’ya taşındığında, en memnun olduğu şey, artık, nefretle çevrili olmadığı bir ortamda bulunmaktır. Bu memnuniyetini dile getirirken, Avusturya ve Alman entelektüel çevrelerinde yaşadığı rahatsızlığı “Son yıllarda beni ülkedeki nefret ve gerilim, sürekli kendimi açıklama çabası içinde olmak, tartışmaların içine çekiştirilmem kadar zehirleyen bir şey olmadı” (Zweig, 1970:431-432) şeklinde açıklamaktadır.

Stefan Zweig’in bu denli huzurunu kaçıran durumlara oldukça iyi bir örnek olması bakımından, 1933 yılında içine düştüğü ve çok rahatsız olduğu bir olayı aktarmak yerinde olacaktır. Zweig 1923 yılında, Weimar Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanı Walther Rathenau’un birinci ölüm yıldönümünde bir anma yazısı yayınlamıştır. Rathenau’u başarılı icraatlarından, yapıcı yaklaşımlarından, kültürel diplomasideki becerisi ve kişiliğinin politikaya olumlu etkilerinden dolayı övmüş, ölümünden birkaç hafta önce Cenevre’de gerçekleştirilmiş Dünya Ekonomi Zirvesindeki tutumu ve etkilerini “yıllar sonra Alman bir devlet

adamının yabancılarda yeniden saygı uyandırdığı” (Beck, 2003:13) şeklinde tanımlamıştır. 10 yıl sonra, 31 Mart 1933 tarihinde, Hitler iktidarının Propaganda Bakanı Joseph Goebbels, Berlin’de yaptığı bir konuşmasında, Siyonist Arnold Zweig’in Rathenau için dile getirmiş olduğu övgüden “Yahudi Zweig’in, ölümünden sonra Rathenau’u Almanlara karşı cesaretinden dolayı tebrik ederek andığını unutmamak” (Beck, 2003:13) sözleriyle bahsetmiştir. Goebbels’in bu ifadesinden Zweig’in duyduğu rahatsızlık, adının Almanlara hakaret eden kişinin adıyla karıştırılma ihtimalidir. Bu sözlerin Arnold Zweig’a ait olduğunu, fakat Goebbels’in konuşmasından sonra herkesin, bu sözleri Stefan Zweig’in söylediğini düşünecek olmasından duyduğu rahatsızlığı Romain Rolland’a yazdığı mektubunda dile getirmiştir (Beck, 2003:13-14). Zweig’in, hem Siyonist olan hem de bir taraf adına diğer tarafa saldıran bir kişi ile karıştırılma olasılığından duyduğu rahatsızlık açıktır. Hiçbir yazısında, konuşmasında, fikir beyanında Alman kimliği konusunda olumsuz bir söz sarf etmemiş, Almanya aleyhinde herhangi bir eylemde bulunmamıştır.

Bu nedenle birçok kez eleştirilmiş olan Stefan Zweig, İşçi Gazetesi’nin Stefan Zweig’ı, Thomas Mann’ı ve Alfred Döblin’i, kitaplarının satışı için Nazi Almanya’sına göz yuman, sessiz kalan hainler olarak ilan etmesi (Declodt, 2003:268) üzerine başlayan tartışmalar neticesinde söz konusu gazeteğe cevaben 15 Kasım 1933 tarihinde bir açıklama metni kaleme almıştır. Gazetenin bu yöndeki yaklaşımı, Klaus Mann’ın *Derleme*⁸ başlığı altında, ülkenin siyasi durumuna dair muhalif bir bakış açısıyla farklı yazarlardan çalışmaları toplayıp yayınladığı çalışmaya Zweig, Mann ve Döblin’in katılmak istememesi üzerine (Declodt, 2003:267) başlamıştır. Yahudilere yapılanlara tepki göstermemekle, Almanya’ya yaranmaya çalışmakla suçlanan ve oldukça sert şekilde eleştirilen Stefan Zweig, gazetenin bu tartışma süresince yayınladığı eleştirilere, birden fazla kez yazılı olarak cevap vermiştir. Bunlardan biri de bahsi geçen bu uzun

⁸ Almancası *Die Sammlung*.

mektubudur. Zweig bu mektubunda, kendini Almanya'daki soydaşlarından ve kader ortaklarından soyutlamanın, her şeyden önce kendini inkar etmek olacağını, böyle bir şeyi hiçbir zaman yapmadığını; sadece siyasi tartışmalardan kendini uzak tuttuğunu, Almanya'nın aleyhinde konuşmamayı tercih ettiğini ve bunu da bir yazar olarak bireysel bağımsızlığını hiçbir menfaat için kimseye teslim etmemek adına yaptığını, fakat yaşananlara ilişkin bireysel bakış açısını asla inkar edemeyeceğini; soydaşlarının her birinin her şeyden bin kat önemli olduğunu dile getirmiştir (Decloedt, 2003:270). Stefan Zweig'in bir korkusu olduğu açıktır, ancak bu korku, kendisi adına bir korku değildir. Zweig Avusturya'yı ve Avrupa'da savaş tehlikesi altında olan yerleri oldukça erken terk edecek, kendini risk altında bırakmayacak ileri görüşlülüğe sahiptir. Kitaplarının yayımı ise bu tartışmaların yaşandığı dönemde Almanya'da zaten yasaktır. Özellikle Romain Rolland'la olan mektuplaşmalarından varılan sonuca göre (Decloedt, 2003:271), Nasyonal Sosyalistlere karşı direk bir açıklama yapmamasının altında başka bir sebep yatmaktadır. Stefan Zweig, kendisinin yapacağı bir açıklamanın Nasyonal Sosyalistleri kızdırmaması durumunda, bu kızgınlığın faturasının yine Yahudilere kesileceğinden, onlara zarar verileceğinden korkmuştur. Kavgaları alevlendirmekten, barışın inşasına sekte vuracak eylem ve söylemlerden, Yahudilere mal edilebilecek tutumlardan uzak durmaya çalışmış, fakat Hitler karşıtlarınca sürekli eleştirilmiştir.

Özellikle, Klaus Mann'ın *Derleme* başlıklı yayını ile ilgili durum ve sonrasında yaşananlar Stefan Zweig'in, o sırada İngiltere'de sürgünde olmasına rağmen ciddi sorunlarla boğuşmasına neden olmuştur. Klaus Mann'ın yayınına katkıda bulunmadığı halde, yayıncısından habersiz bir yayın yapmışçasına *Insel Verlag*'ın yöneticisi ve eski dostu Anton Kippenberg'in etik konusunda suçlamalarına maruz kalmıştır. Bu konuda kendisine açıklama yapmaya çalışırken ise, Kippenberg'le aralarındaki mektuplaşma gazetede yayınlanınca, sürgündekilere ve Yahudilere ihanet etmekle suçlanmıştır. İçine düştüğü du-

rum neticesinde Kippenberg'e güvenini kaybetmiş, yirmi altı yaşından beri Avusturya'daki tek çalıştığı yayınevi *Insel Verlag* ile yolunu ayırmıştır. Ayrıca, bir daha politika konusunda halka açık şekilde hiçbir tartışmaya girmemeye ve kendisini zor durumda bırakacak tartışmaların içine çekecek hiçbir şey yapınlamamaya (Renoldner, 2018b:32) karar vermiştir.

Stefan Zweig'ın barış yanlılığı, Birinci Dünya Savaşı'na dek sürdürdüğü huzurlu yaşam biçimiyle yakından ilgili görünmektedir. Kendisinin ölmeden önce kaleme almış olduğu, fakat ölümünden sonra yayınlanmış olan otobiyografik çalışması *Dünün Dünyası*, özlemine duyduğu o "savaşlar öncesi" barış ortamını ve ona duyduğu özlemi aktarmaktadır. Nitekim intiharının nedeni de bir daha öyle bir dünyanın kendisi için var olamayacağına inanmasıdır. Otobiyografisinde, 32 yaşına gelene dek askerlik hizmetinden muaf olduğunu, bunun kendisinin işine geldiğini, çünkü askerlik eğitimini büyük bir zaman kaybı olarak gördüğünü ve başkalarını öldürmek için silah kullanmayı öğrenmeyi de haince bulduğunu ifade etmektedir (Zweig, 1970:261-262). Ancak, bu noktada önemli bir hususa değinmek yerinde olacaktır. Zweig savaş karşıtı bir yazardır, milliyetçi eylem ve söylem biçimleriyle arasına mesafe koymaktadır, fakat bu yaklaşımı, kendisinin, Birinci Dünya Savaşı askeri ve toplumsal düzlemde deneyimlemesinin sonucudur aynı zamanda. Zweig'ın da Birinci Dünya Savaşı başladığında "Haydi Avusturya!" (Renoldner, 2018a:6) nidasını atanlar arasında olduğu bilinmektedir. Savaşı ilk etapta - döneminin önde gelen birçok yazarı gibi (Renoldner, 2018b:17) - şartların neticesi ve gereklilik olarak görmüştür. Fakat kısa bir süre sonra, en entelektüel kişilerin, yazarların, arkadaşlarının bile kapıldığı milliyetçi tutum ve yurtseverlik adı altında nefret dolu insanlara dönüşmesi karşısında sessizliğe bürünmeye karar vermiş ve içine kapanmıştır. Arkadaşlık ettiği tek kişi, ilerleyen süreçte Romain Rolland'dır ve onunla da barış yanlısı bir sosyal çevre oluşturarak haberleşmişlerdir. Birinci Dünya Savaşı sırasında askeriyeye sadece arşiv görevlisi olarak dahil olmuştur. Yine

de, barış teorilerinden ziyade, askerlik sürecindeki deneyimlerinin onun milliyetçilik söylem ve eylemlerden uzak durmasına neden olduğu anlaşılmaktadır. Savaşa dair o dönem yaşadıkları ve gözlemledikleri, savaşı devam ettirecek veya alevlendirecek, kavgaya hizmet edecek taraflardan biri olmaktan ve onlardan biri adına konuşmaktan onu uzak tutmuştur. Fakat bu tutumu, sessiz kaldığı, köşesine çekildiği, suya sabuna dokunmadığı anlamına gelmemektedir. Birinci Dünya Savaşı hala sürerken, tepkisini *Jeremias* adlı oyununu kaleme alıp yayınlamakla göstermiştir. Savaşın anlamsızlığı ve barışın önemine ilişkin, o atmosferde ve askeriyede görevliyken dahi susmamıştır. Bu eylem biçiminin birincil koşulu ise, bunu bağımsız bir yazar olarak ve sadece barış adına konuşarak gerçekleştirmektir.

Zweig'in *Jeremias* eseriyle uygulamaya başladığı yöntem, edebiyatın etkisine inanması ve güvenmesine dayanmaktadır. Edebiyatın, insana erişmekte, aktarmakta, anlatmakta ne denli önemli bir araç olduğunu, 1933 yılı sonlarında Paris'te kendisiyle yapılan bir söyleşide, edebiyatın durumunu Hitler rejimi bağlamında iki farklı açıdan ele alarak ifade etmiştir:

Hitler yönetimi günümüzde edebiyatı kendi görüşlerinin borazanı olarak kullanmaya çalışıyor. Korkarım, ileride Almanya'da sadece devlet edebiyatı ve bir tane de muhalif edebiyat olacak. Rusya'da Bolşevikler'in uygulamaları bu konuda çok iyi bir örnek: kendilerinin görüşlerine hizmet etmeyen her eser engellendi, hatta politik olmayan, tarafsız herhangi bir esere bile tahammül edilmedi. Rus edebiyatı eserlerinin sürekli olarak "kırmızı" ya da "beyaz" olarak etiketlenmesini üzümler izledim. Almanya'da da edebi eserlerin, edebi özellikleri veya insanlığa katkısına göre değerlendirilmesi yerine, politik yönelimine göre değerlendirilmesini hiçbir koşulda kabul etmem mümkün değil⁹ (Zweig, 2016:16).

Zweig, Fransa'daki yayın evinde yapılan bu söyleşinin devamında rejimlerin edebiyattan korkması ve yasaklamalar getirmesi ile edebiyattan medet ummasına ilişkin açıklamalarına devam ederken, kendisinin uygulanan bu yasaklar karşısındaki

⁹ Almanca aslından bu çalışma için tarafıma çevrilmiştir.

tutumu ve görüşünü şu sözlerle ifade etmiştir:

Yasaklı olmak, ahlaki değerlerinden taviz vererek yayınlanmaktan çok daha iyi. Ben hiçbir zaman bir parti üyesi olmadım, bir gruba dahil olmadım, hiçbir hükümete de yaslanmadım. Hayatım boyunca unvanları, ödülleri, övgüleri kabul etmedim, önemsemedim. Hiçbir zaman bir bakanlığa veya elçiliğe adımımı atmadım. Resmi davetlerde, kutlamalarda yer almam. Burada, Fransa'da da bilinir, ortalarda hiç görünmem. İşte bu ahlaklı bağımsızlığımı, dünyanın bütün rejimlerine ve yönetimlerine karşı koruyacağım. Bağımsızlığım için her şeyimi feda etmeye hazırım¹⁰ (Zweig, 2016:17).

Nasyonal sosyalistlerle olan durumu Klaus Mann'a 15 Mayıs 1933 tarihinde yazdığı mektubunda "Başlı başına varlığımız ve olayların dışında kalmamız bile bir karşıtlık göstergesi onlar için ve onlara laf anlatmanın imkânı yok"¹¹ (Yushu, 1997:30) şeklinde tanımlayan Zweig, Salzburg'taki evinin, silah sakladığına ilişkin şüphe nedeniyle aranması üzerine, Şubat 1934'te evini satıp Avusturya'dan ayrılmıştır. Hitler yönetimi ve yandaşlarıyla tartışmanın, kendini savunmanın o ortam içinde hiçbir işe yaramayacağını, hatta saldırmaları için olanak yaratacağını fark ettiği görülmektedir. Klaus Mann'a yazdığı mektubunun devamında -otobiyografisinde, hatta, mücadele etmeye dair her tartışmada, her fırsatta- dile getirdiği üzere; saldırgan olmak Stefan Zweig'ın hamurunda yoktur. Fakat, sanatçının kararlılığında, sakinliğinde, akli selim oluşunda gerçek gücün yattığına inanmaktadır. Savaşanların, savaşmayı zaten bildiğini, onlara bilmedikleri bir yöntemle karşılık vermek, onları tanımadıkları bu özelliklerle, tanımadıkları bir alanda yenmek gerekmektedir Zweig'a göre. İşte bu alan, yazarlıktır, edebiyatın kendisidir.

Zweig, seçtiği bu saldırganlıktan uzak, fakat hiç de sessiz olmayan mücadele yöntemini uygulayacaktır. Böylece düşüncelerini, tepkisini gazetelerde, açık mektuplarda, tartışmalarda

¹⁰ Almanca aslından bu çalışma için tarafımca çevrilmiştir.

¹¹ Almanca aslından bu çalışma için tarafımca çevrilmiştir.

değil, edebi eserlerde; tarihte vakarla hareket etmiş ve sakinlikle düşünmüş, yazmış, barış ve insancılığı savunmuş karakterlerin ağzından aktaracaktır. Bu nedenle de ilk iş olarak, Rotterdamlı Erasmus'un hikayesini ve mücadelesini; daha ziyade, mücadele şeklini ve dönem ruhunu; bu bilge kişinin, içinde bulunduğu atmosferi Hitler'in yönetimindeki dönem insanlarına anlatmaya çalışmıştır.

3. Rotterdamlı Erasmus: Zaferi ve Trajedisi Adlı Eseri

3.1. Eserin Oluşum Süreci

Stefan Zweig, *Rotterdamlı Erasmus* başlıklı biyografik eserini 1933 yılında yazmadan çok önce, Thomas Mann'dan bu konuda bir teklif almıştır. Mann, Zweig'a yazdığı 13 Aralık 1928 tarihli mektubunda, Fischer yayın evinin biyografiler dizisi yayınlamayı düşündüğünü ve Rotterdamlı Erasmus biyografisi konusunda kendisiyle yayın evi arasında geçmiş görüşmeleri bildirir. Yayın evi, Thomas Mann'dan bir Erasmus biyografisi yazmasını istediğini, kendisinin ise bu teklifi, yeterli zamanının olmaması gerekçesiyle geri çevirdiğini, fakat yayın evinin, projeyi hala düşündüğünü ve bunu artık kendisi ile Zweig'ın ortak çalışması olarak talep ettiğini söylemektedir. Yayın evinin ortak çalışma talebini de Zweig'a yine Mann'ın kendisi mektubunda açıklamaktadır. Yayın evi Thomas Mann'ın, Erasmus konusuna ilgi duyduğunu bilmekte, Stefan Zweig'ın da yurt dışı bağlantıları ve dünya edebiyatı konusundaki bilgisine güvenmektedir (Bedenig/Zeder, 2006:46-47). Zweig ise, 14 Aralık 1928 tarihli mektubunda, zaman yetersizliği ve yoğunluğunu vurgulayarak, Thomas Mann'ın bu teklifini kibarca geri çevirmiştir (Bedenig/Zeder, 2006:48-49). Erasmus biyografisi yazma konusunu Mann'a yazdığı cevabıyla tamamen kapatmış, 1933 yılında ise Erasmus'u örnek bir tarihi karakter olarak ilgisini çekmesi ve Almanya ile Avusturya'nın içinden geçtiği dönemin şartları sonucunda ilk kez ele almıştır.

Zweig, 1933 yılında, Avusturya'da durumun gözle görünür şekilde kötüleşmeye başlaması nedeniyle, yazlık bölgeye geçmek yerine şehirde kalmıştır. Politik hareketliliğin yanı sıra,

arkadaş çevresinde çeşitli sanatsal etkinlik ve çalışmaların olduğu bir zamandır. Bu hareketliliği ve ziyaretleri kaçırmak istememiştir. Ekim ayı ortalarından itibaren ise bir ay olmak üzere, Cenevre Gölü'nde, Romain Rolland'ın komşusu olmuş, oradan 4 Aralık tarihine kadar kalacağı Londra'ya geçmiştir. Londra'da, *Rotterdamlı Erasmus* eseri üzerinde çalışmış ve basıma hazır olacak şekilde tamamlamıştır (Renoldner, 2018b:31). Erasmus eserini bu Londra seyahati sırasında kaleme alması basit bir tesadüf değildir. Zweig, Klaus Mann ile yaşadığı kriz, nasyonal sosyalistlerin sözlü saldırıları, kişisel olarak sağcı gazetelerin manşetlerinin yanı sıra solcu yazar ve gazetelerin hedefi haline gelmesi gibi durumlar sonucunda Avusturya'dan uzaklaşmak istemiştir. Uzaklaşma ve çalışma arzusu (Renoldner, 2018b:32) sonucunda Londra'da bir süre kalmış ve o süre zarfında da düşüncelerini, durumunu *Rotterdamlı Erasmus* karakteri üzerinden dile getirmiştir. Erasmus'u kendisiyle benzer görmüş, Erasmus'un suretinde kendi durumunu anlatmıştır (Zweig, 1970: 429-432). Eserinin temel konusu özde, Erasmus'u veya kendisini anlatmanın ötesinde, bir aydının diktatörlük karşısındaki durumudur.

Zweig, bu süreçte Avusturya'yı terk etme konusunda henüz kesin bir karara varmamıştır. Sadece bir süreliğine uzaklaşıp, çalışmasıyla dönemin şartlarına ve olaylara ilişkin görüşlerini sunmuştur. Romain Roland'a, 1933 yılı ortalarında yazdığı bir mektubunda, edebiyat dünyasında Erasmus'u unutulmaz kılmak istediğini söyledikten sonra, bu amacının nedenini "Okumasını bilen, geçmiş ile bugün arasındaki benzeşmeyi görecektir. Elimizde kalan tek seçenek, bu sembol ile sesimizi yükseltmek ya da göç etmek"¹² (Eckl, 2018:86) şeklindeki sözleriyle açıklamıştır. Zweig'a göre Erasmus, barış için mücadele eden ilk Avrupalı; insancılığın savunucusudur ve aklın yegâne düşmanı olan fanatizmden nefret etmektedir (Zweig, 1981:2). Bu kişinin, kendisiyle olan benzerliğini Richard Strauss'a anlattığı mektubunda, Erasmus'u fanatizm karşıtı, edebi yaratıcılığa

¹² Almanca aslından bu çalışma için tarafımca çevrilmiştir.

odaklı ve iç dünyasındaki huzurunu korumayı her şeyden önde tutan bir kişilik olarak tanımlamıştır. Zweig aynı mektubunda, kendi yaşam tarzı ve yönelimleri konusunda bu kişiyi kendisinin sembolü olarak seçtiğini söylemektedir (Eckl, 2018:86). Hermann Hesse'ye 9 Aralık 1933 tarihinde yazmış olduğu mektubunda da, Erasmus'u kendisine destek olması için yardıma çağırdığını söylemektedir. Nedenini ise, Erasmus'un da tıpkı Zweig ve çağdaşlarının keskin siyasi cepheler arasında sıkışması gibi, Protestanlık ve Katoliklik dışlıları arasında sıkışmış bir akıl ve tarafsızlık adamı olmasıyla açıklamaktadır (Hamacher, 2018:406). Böylelikle, 1933 yılı ortalarında, Erasmus'u anlatan bir kitap yazmaya karar vermiş, yıl sonunda Londra'ya gittikten sonra da eseri tamamlamıştır. Kitap olarak basımından önce ise ilk bölümünü iki parça halinde - 24 Aralık ve 30 Aralık tarihlerinde- *Wiener Neue Freie Presse* gazetesinde yayınlamıştır (Hamacher, 2018:406). Rudolf Kayser'e yazdığı 14 Aralık tarihli mektubunda, bu eserin Almanca baskısının sadece arkadaşlarına dağıtılmak üzere, özel bir basım olarak yayınlamasını istediğini söylemektedir. Eserin diğer dillerde yayınlanmasını da onaylamakta, fakat Almanya'da bu süreçte herhangi bir eserin, izin verilse dahi, yayınlanmasını istemediğini belirtmektedir (Hamacher, 2018:406).

3.2. Eserin Basım Süreci ve Nüshaları

Zweig, 20 Ocak 1934 tarihinde yayıncısı Anton Kippenberg'e, Erasmus eserinin, sadece arkadaşlarına dağıtılması için yapılmasını istediği 500 adetlik özel basım fikrini bildirmiştir. Ayrıca, yayının başlığının *Salzburg 1934* olmasını istemektedir. Eserin yayınlanmasını istediği nüshasını okuyan Kippenberg, Zweig'a, Almanya'nın siyasi durumu ve uygulamalarına dair kaleme aldığı giriş kısmını çıkarmasını önerir. Zweig ise bu öneriyi dikkate almamış ve 9 Şubat 1934 tarihli mektubu ile, Amerika'daki yayıncısına, Erasmus eserinin öncelikle sadece yakın çevresine dağıtılmak üzere 500 adet basılacağını ve bu basımın Viyana'da, arkadaşı ve *Philobiblon* dergisinin yayıncısı olan Herbert Reichner tarafından yapılacağını, eserin piyasaya

sürülecek genel basımının ise daha sonra olacağını bildirmiştir (Hamacher 2018:407). Böylelikle eser 1934 yılında özel basım, 1935 yılında ise piyasaya sürülmek üzere yayınlanmıştır. Eserin basımı, Zweig'ın planladığı şekilde gerçekleşmiştir. Almanya'da ise ilk kez 1950 yılında S.Fischer yayınevi tarafından basılmıştır. Eserin *Wiener Neue Freie Presse* gazetesinde yayınlanan ilk bölümü ile satışa sunulan nüsha arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Zweig, eserin yayını konusunda başlarda Kippenberg'in ilk bölüm konusundaki uyarısını dikkate almasa da, eserin satışa çıkan nüshasında göz ardı etmediği görülmüştür. 10 Ağustos 1934 tarihli mektubunda, tepkileri elinden geldiğince engellediğini, nefret ettiği ve insanların uzaktayken bile kendisini içine çekmeye çalıştığı politik tartışmaların önünü baştan kestiğini belirtmiştir. Bunu nasıl yaptığı konusunda yapılmış incelemeler (Hamacher, 2018:407), ufak tefek değişiklikler dışında, kullandığı ifadeler arasından, kendisini ve kendisi gibileri kastettiğini söylediği kısımları çıkardığını göstermiştir.

Rotterdamlı Erasmus - Zaferi ve Trajedisi adını verdiği bu eseri, hem başlığı hem de bölümlerinin adlandırılışı itibariyle, ilk bakışta salt bir biyografi çalışması olarak görünmektedir. Ancak, yukarıda da ele alındığı üzere, yazılma amacı ve odaklandığı konu "hümanist bir düşünürün" diktatörlük karşısındaki durumudur. Erasmus, döneminin önde gelen hümanist düşünürlerindedir. Bu nedenle, düşünceleri ve sesi toplum için önemlidir. Ancak hem kazandığı bu önemli statü hem de o statünün hakkını verememekle suçlanması, tam da Zweig'ın seçtiği başlığı açıklamaktadır: *Erasmus'un zaferi ve trajedisi*. Nitekim Zweig da nasyonal sosyalizmin kendini göstermeye başladığı süreçte, yazarlığı konusunda hem yükseliştir hem de sürekli eleştirilmesi, anlaşılması nedeniyle kendi trajedisini yaşamıştır.

4. Nasyonal Sosyalizm, Rotterdamlı Erasmus Eseri ve Stefan Zweig

On bir bölümden oluşan eser, Erasmus'un ve onun gibi kişilerin misyonunu açıkladığı bölümle başlayıp, dönemin özel-

likleri, Erasmus'un dünyaya gelişi, kimliği, fiziksel özellikleri gibi konulara birer bölüm ayırmak suretiyle hayatını ve kimliğini ele almaktadır. Erasmus'un yaşamının her dönemini bir bölümde ele alan Zweig, Luther'in ortaya çıkışını ve ikisinin karşı karşıya gelmelerini de yine ayrı birer bölümde anlatmaktadır. Son olarak adlandırdığı bölüm ise sadece bu iki karakterin çatışmasının sonucuna dair aktarımlardır. Eserin asıl son bölümü *Erasmus'un Vasiyeti* başlığını taşımakta ve diktatörlük karşısında düşünürlerin, yazarların, toplumun entelektüellerinin benimsemesi gereken tutumu açıklamaktadır. Zweig'in, eseri yapılandırmasında; her bir bölümde ortak olan bir özellik dikkat çekmektedir: Erasmus'un yaşamı, yaptıkları, yapmadıkları, eserleri hakkındaki bilgiler vs. her seferinde, insancılığı ve akli selim oluşu çerçevesinde ele alınmıştır. Çevresine kendini, kendi sözleriyle anlatamayan Zweig'in, Erasmus'u desteğe çağırdığı hatırlandığında, böylesi bir yapılandırmanın bilinçli olarak, Zweig'in amacına hizmet etmek üzere oluşturulduğu anlaşılmaktadır.

Zweig'a göre, kendisinin bir benzeri olarak yorumladığı Erasmus'un en önemli özelliği, Tolstoy'u anımsatan bir kararlılıkla her türlü şiddet ve savaş çağrısını reddetmesidir. Böyle bir çağrıda bulunmak yerine, mevcut olumsuz durumda sabırlı olmak, her türlü savaş çığırkanlığından, kan dökülmesinden yeğdir. Zweig, diğer hümanistler kilisenin bağımsızlığını desteklemek adına Luther'i alkışlarken, Erasmus'un, parçalanmayı ve bunların olumsuz etkilerini öngördüğü görüşündedir. Her türlü kavga ve savaş, Erasmus'a göre Avrupa için, aşılmış onca dönemden sonra barbarlığa doğru bir gerilemedir. Bu nedenle de Zweig'a göre, Erasmus'a önemli bir görev düşmüştür. Bu görev, kalemiyle, yaşanmakta olan karmaşanın ve kavgaların ortasında akli temsil etmek, kilisenin, Avrupa'nın ve dünya insanlığının dağılmasına karşı koymaktır. Erasmus, bilincine vardığı bu görevden hareketle sürekli olarak çevresindekileri, kışkırtıcı şekilde yazmamaları, Protestanlığı hiç yakışmayan şekillerde öğretmeye çalışmayı bırakmaları konusunda uyar-

mıştır (Zweig, 1981:59). Eserinde, Erasmus'un yaklaşımı olarak tarif ettiği bu durum, tam da kendisinin yaklaşımını anlatmaktadır. Zweig, döneminin siyasi gelişmelerine ve kavgalarına her zaman bu bakış açısıyla yaklaşmıştır. Klaus Mann'ın yayınladığı *Derleme* başlıklı yayın konusunda yaşanan sorun ve sonrasında Zweig'in maruz kaldığı eleştiriler tam da bahsi geçen bu yaklaşımı nedeniyle yaşanmıştır.

Erasmus ile kendisi arasında gördüğü benzerlikler sadece olumlu olduğuna inandığı durumlarla sınırlı değildir. Doğru zamanda doğru şeyi yapmak veya imkânları yeterince değerlendirmemek konusunda öz eleştirisini de yine Erasmus'la olan bir benzerlik üzerinden yaptığını söylemek yanlış olmayacaktır. Erasmus, dönemin önde gelen kanaat önderlerinden biri olarak fikri sorulan bir konumda iken, Worms'ta Luther'in sorgulanması için toplanmış olan kurula katılmamış, Zweig'in tabiriyle "çalışma odasına saklanmış". Oysa o kurulda Luther, kararlılığı ile baskın gelmiş, kimse net bir karara varamadan, kurul dağılmış ve Luther geri alınamayacak bir zafer elde etmiştir. Erasmus ise böyle tarihi bir anda, kurulu ve toplanmış insanları aydınlatabileceken, orada bulunmamış, çekimser davranmış ve orada olmadığı için de suçlu duruma düşmüştür, çünkü böylesi önemli bir imkânı elde etmişken, savaşa sürükleyen eylemleri durdurabilecek adımı atmamıştır (Zweig, 1981:61-64). Zweig bu durumu, imkânı değerlendirmemek ve bir tek hata ile insanlığın karşısında suçlu duruma düşmek olarak görmektedir. Böylesi anların bir daha geri alınamadığını ve kaçırılan böyle bir imkânın bedelinin çok ağır olduğunu, imkânı değerlendirmek üzere orada olmayanın suçlu ilan edildiğini dile getirmektedir. Zweig'in Erasmus'a getirdiği bu eleştiri, kendisinin 1933 yılında gerçekleştirilen PEN Kongresine katılmamasını, herkes yükselen nasyonal sosyalist hareket konusunda fikrini dile getirmek için yer ve zaman kollarken, onun böyle bir kongrede konuşma yapmaktan kaçınmasını hatırlatmaktadır. Nitekim otobiyografisinde de, Erasmus gibi kendisine de "kritik, tehlikeli anlarda çekimser davrandığı" (Zweig,

1970:116) konusunda yöneltilen eleştirilerin aslında haksız olmadığını ifade etmektedir.

Stefan Zweig, sadece kendisi ile benzer gördüğü için değil, hümanizmin gerektirdiği şekilde hareket ettiği için de Erasmus'u kendisinin bir sembolü olarak görmektedir. Zweig'a göre hümanizmi benimsemek ve gereklerini yerine getirmek için istek yeterlidir. Hümanist olmak için belirli bir ırk, soy ya da milliyete sahip olmak gerekmez. Akli ve bilgisi neticesinde bu bakış açısını benimseyen herkes hümanisttir. Hümanizm düşmanlık etmediği gibi, kimseyi kendine köle de etmez. İnsancıl olmak, herkese açık bir alandır ve insanlığı milliyetçiliğin üstünde tutar (Zweig, 1970:39-40). Erasmus, Zweig'a göre bu özellikleri taşımakta ve edebi pasifizmin ilk kuramcısı olarak değerlendirilmelidir (Zweig, 1970:40). Zweig'ın, eserinde ele aldığı üzere, Erasmus da keskin düşüncelerini eserlerindeki karakterleri aracılığıyla dile getirmiştir. Bu yöntem, Zweig'ın da benimsediği ve "Şiddete ancak oyunbazlıkla karşılık verilebileceği"¹³ şeklinde tanımladığı bir eylem şeklidir (Zweig, 2013:149). Bu bağlamda, Erasmus'un *Deliliğe Övgü* adlı eserini örnek göstermektedir. Erasmus, eserinde deliliği konuşturmuş, söylemek istediklerini, kendini olası hedeflerden koruyarak düşüncelerini açıklıkla dile getirmiştir. Zweig'a göre, sansür ve baskının hâkim olduğu her dönemde uygulanması gereken bu yöntemden, hiç kimse Erasmus'un bu eserindeki kadar başarılı bir şekilde faydalanmamıştır (Zweig, 1970:30).

Zweig da Erasmus'un yöntemini hali hazırda benimsemiş, fakat kendisinin Erasmus'u başarılı bulduğu gibi, çevresi Zweig'ı kutlamamıştır. Nasyonal Sosyalistler güçlendikçe, Zweig'a göre, dostları azalmış, düşmanları artmıştır (Strelka, 1981:90). Bu bağlamda Zweig'ın, eserinin merkezine yerleştirdiği çok önemli konulardan biri, ikisinin de, kendi dönemlerinde eylemlerinin yetersizliği konusunda suçlanmış olmalarına rağmen, bağımsız yazar olmaktan vazgeçmemeleri ve benimsedikleri yaklaşımı sürdürmekteki kararlılıklarıdır.

¹³ Almanca aslından bu çalışma için tarafıma çevrilmiştir.

Stefan Zweig, Erasmus eserinin ilk bölümünde kitleleri arkasına toplayanın hangi bakış açısı olduğu konusunda tartışmaktadır. Seçim kazananlar hiçbir zaman Erasmus profili değildir. Kitle somut olana ihtiyaç duymaktadır. Var olduğunu rahatlıkla kabul edebileceği, tutunabileceği ve tutunarak peşinden gidebileceği somut bir gerçekliğe ihtiyaç duymaktadır. Başka bir millete, ırka, dine veya sınıfa karşı farklılıklarından dolayı yöneltilebilecek bir suçlama veya farklılığın kendisi, böyle bir ihtiyacı karşılamaktadır (Zweig, 1981:5). Buna göre, seçimi kazananlar, farklılıklara odaklanan, ayırıcı olan, suçlayanlardır. Sadece seçimi kazanan değil, arkasına bir kitle toplayanlar, bir taraf yaratanlar da böylesi kişilerdir. Zweig da bu nedenle kendinin, Erasmus'un ve kavgaya göre soyut kalan barış olgusunu savunan herkesin baştan mağlup olduğunu söylemektedir.

Savaşma halinden, çekişmelerden kaçmasının nedeni ise kendini mağlup saymasından dolayı olmadığı gibi, barış ve huzurlu bir yaşam tercihi, uzlaşma arzusu Zweig için ütopyik bir beklenti değildir. Çok genç yaşta eserleri yayınlanmaya başlamış, uluslararası düzeyde tanınmış, eserleri birçok dile çevrilen, birçok ülkeden hem yayıncılar hem de entelektüel çevrelerle iletişimi olan bir yazardır. Herhangi bir siyasi çatı altına girme de her zaman saygı duyulan, fikri önemsenen biri olmuştur. Sürekli olarak "daha etkili bir tepki göstermesinin istenmesi" de aslında bundan dolayıdır: Zweig'in söylediği, ses getirecektir. Zweig'in ise, görüp geçirdiği savaş dönemlerine kadar hem yazar hem de insan olarak hep iyi şartlarda yaşamış, yazmış, üretmiş ve güven ortamı dışında bir atmosferi tanımamış olduğu anlaşılmaktadır. Zweig, başka türlü yaşamayı olasılıklı da görmemiştir. Kavgaya alışkın değildir ve şiddetle, her şeyden önce ruhsal olarak başa çıkamamaktadır. Bu nedenle, kırk yılda hayatında kurduğu her şeyin, Hitler'in yumruğu ile darmadağın olduğunu söylemektedir (Zweig, 1970:160). Zweig'in bir ömür boyu barışla, insancılıkla oluşturduğu, kurduğu hiçbir şey şiddet savunucularına direnememiştir.

Kendisinden istendiği şekilde sert ve şiddetli söylemlerde bulunmadığı için eleştirilere hedef olmasının haklı bir yanının olup olmadığı elbette farklı birçok açıdan tartışmaya açılabilir. Fakat, eleştirilerin muhatabı olan kişinin kendisi, 27 Ağustos 1934 tarihinde Rene Schickele'ye yazdığı mektubunda tüm açıklığıyla ifade ettiği nedenleri ölene dek her fırsatta dile getirmiş ve anlaşılacak için çırpınmışken ve eserleri bugün hala güncel basımlarıyla ilgi görüyorken, onun savaşa karşı ve insan haklarını korumaya yönelik mücadele yönteminin de küçümsememeyecek düzeyde olduğunu kabul etmek yerinde olacaktır. Tercihlerinin, yaptıklarının ve yapamadıklarının tamamını esasında söz konusu mektupta en açık haliyle özetlemiştir adeta:

Sürü psikolojisinin revaçta olduğu bir dönemde 'bağımsızlık' olgusunu savunmak eski kafalıdır belki de.[...] Ben hiçbir partiye, hiçbir gruba bağlanmıyorum. Her ne yapıyorsam, sakinlikle yapıyorum. Bunun için gerekirse, övülmek yerine taşlanmayı göze alıyorum. Benim doğamda kahramanlık yok. Doğuştan, uzlaşmaktan yana bir yaradılışım var ve onun tersi şekilde hareket edemiyorum. Sürekli tartışma yaratanlar ve nefret duyanlar sanki benim hiç tanımadığım bir kan grubundan [...] benim yapım farklı¹⁴ (Renoldner, 2018b:28).

Bu doğası nedeniyle kendisini en çok eleştirenlerden biri Thomas Mann olmuştur. Erasmus eserini de oldukça sert eleştirmiştir (Zelewitz, 1981:104-105). Kendisini neden eleştirdiğini ve geriye dönüp baktığında Zweig'ı nasıl değerlendirdiğini, Zweig'ın onuncu ölüm yıldönümü için kaleme aldığı anma yazısında açıklamaktadır:

Söylemeyi istediğim bir şey daha var: Onun o aşılamaz, radikal pasifizminin bana ıstırap verdiği zamanlar oldu. Sanki, o her şeyden çok nefret ettiği savaşın biteceğini bilse, kötülüğün hükümdarlarına göz yumacaktı. Bu, içinden çıkılmaz bir sarmal. Fakat, en haklı savaşın bile acıdan başka bir şey getirmediğini anladığımızdan bu yana, onun o zamanki tutumuna farklı bir gözle bakı-

¹⁴ Almandan bu çalışma için tarafımca çevrilmiştir.

yorum – bakmaya çalışıyorum¹⁵ (Mann, 2016:37).

Thomas Mann aynı yazısında, Zweig'in faydalı olmak için nasıl bitmez tükenmez bir çaba gösterdiğini de anlatmakta; hayatının yarısını çeviri yapmak, anlatmak, hizmet etmek ve yardım etmekle geçirdiğini dile getirmektedir. Kendisini hiç ilgilendirmeyen durumlarda bile, destek olmak, kurtarmak, yardım etmek için, saygınlığını, nüfuzunu devreye sokmaktan hiç çekinmediğini ve bu yardımlarının ne denli büyük olduğunu çok az kişinin bildiğini tüm açıklığıyla ifade etmektedir. Bu konuda verdiği bir örnek için de, olaya şahit olmadığını "ve tabii ki Zweig'in kendisinden de bunu duymadım" diyerek, Zweig'in, zor durumda olan bir arkadaşına bir yemek sırasında, hiç kimseye sezdirmeden bir adet yüz mark banknotu verdiğini anlatmaktadır (Mann, 2016:36). Zweig'in karşılık beklemeksizin arkadaşlarına elinden gelen yardımı yapmasına önemli örneklerden birinin de Joseph Roth olduğu bilinmektedir, tıpkı, bu arkadaşlarının Zweig'in iyiliklerine her zaman müteşekkir olmadığının da bilinmesi gibi (Magris, 2016:11).

Sonuç

Thomas Mann'ın, Stefan Zweig'in onuncu ölüm yıldönümünde kaleme aldığı yazısında da açıklıkla ifade ettiği üzere Zweig, Hitler rejimi karşısında elinden geleni kendi yöntemleriyle yapmıştır. Yaptıklarının, gösterdiği tepkilerin, üslubunun yeterli olmadığına yönelik bir değerlendirmenin görece olmakla birlikte, Zweig'in kendisinin elinden geleni yapmış olmasına yönelik acımasız bir yargılamayı beraberinde getireceği açıktır. Stefan Zweig, eylemleri yetersiz görüldüğünde eleştirilmemiş, adeta suçlanmıştır. Oysa Zweig'in öncelikle, korkudan değil, sesini sansürden olabildiğince geçirerek geniş kitlelere duyurma çabası olduğu görülmektedir. Fikirlerini, direk kendi adıyla ve belirli bir görüşteki yayının çatısı altında, tek bir taraf adına söylemektense, edebi eserleriyle herkese ulaşacak şekilde dile getirmeyi tercih etmiştir. İçinde buldukları durumu, güç sahibi kişileri ve onların mağdur ettiklerini, tarihteki benzerleri

¹⁵ Almanca aslından bu çalışma için tarafımca çevrilmiştir.

üzerinden anlatmak için çabalamıştır. Böylelikle, savunduğu görüşleri “öznel bir yorum” olmaktan çıkararak, evrensel bir doğru olarak sunduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Güç kazanmış olan nasyonal sosyalistlerle tartışarak, kavga ederek sonuç elde edilemeyeceğini aslında herkesten önce, kendi evi keyfi olarak basıldığında fark etmiş, Akabinde de kendi mücadelesini kendi yöntemleriyle başlatmış ve ölene dek de sürdürmüştür. Zweig, hiçbir cepheye sığınmadan, bağımsız bir yazar olarak, insanlık için barışın önemini durmaksızın anlatmıştır ve günümüzde eserleri, toplum ve bireye ilişkin birçok temel olguya ilişkin bilgiyi sunmakta, şiddetin ve savaşın insanlığa verdiği zararı anlatmaya devam etmektedir.

Kaynaklar

- Bartlett, R.M. (2013). Interview mit Stefan Zweig. Übers. Erwin einziger, In *Zweigheft 09 – Stefan Zweig Centre Salzburg*, 12-19 (Özgün eser 1931 tarihlidir).
- Beck, K. (2003). Politik-die wichtigste Sache im Leben? Stefan Zweigs Haltung zum Zeitgeschehen. In: Eicher, Thomas (Hrsg.): *Stefan Zweig im Zeitgeschehen des 20. Jahrhunderts*. Oberhausen, Athena, S.13-43.
- Bedenig, K./ Zeder, F. (2016). *Thomas Mann – Stefan Zweig Briefwechsel, Dokumente und Schnittpunkte*. Thomas-Mann-Studien, Einundfünfzigster Band, Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
- Decloedt, L. (2003). Stefan Zweig im Spiegel der Wiener Presse der dreißiger Jahre. In: Eicher, Thomas (Hrsg.): *Stefan Zweig im Zeitgeschehen des 20. Jahrhunderts*. Oberhausen, Athena, S. 259-281.
- Eckl, M. (2018). Literatur des Exils. In: Arturo Larcati, Klemens Reinoldner u. Martina Wörgötter (Hrsg.) *Stefan-Zweig-Handbuch*. Berlin, Boston: De Gruyter, s.86-102.
- Görner, R. (2013). Die Unruhe des Stefan Zweig. In *Zweigheft 09 – Stefan Zweig Centre Salzburg*, 8-12.
- Haenel, T. (1981). Die Suizidproblematik bei Stefan Zweig. *Modern Austrian Literature*, Volume 14, Numbers 3/4, 337-355.
- Hamacher, B. (2018). Triumph und Tragik des Erasmus von Rotterdam

- (1934). In: Arturo Larcati, Klemens Renoldner u. Martina Wörgötter (Hrsg.) *Stefan-Zweig-Handbuch*. Berlin, Boston: De Gruyter, s. 405-415.
- Kesten, H. (Hrsg.) (1970). *Joseph Roth, Briefe 1911-1939*. 4 Bände. Köln: Kiepenheuer und Witsch.
- Klein, C. (2018). Castellio gegen Calvin oder Ein Gewissen gegen die Gewalt (1936). In: Arturo Larcati, Klemens Renoldner u. Martina Wörgötter (Hrsg.) *Stefan-Zweig-Handbuch*. Berlin, Boston: De Gruyter, s.424-432.
- Lafer, C. (2017). *Der Pazifismus Stefan Zweigs*. Marlen Eckl (Übers.), In *Zweigheft 16 – Stefan Zweig Centre Salzburg*, 13-16.
- Magris, C. (2016). Stefan Zweig: Requiem für das liberale Europa. Übers. Arcuto Larcati, In *Zweigheft 14 – Stefan Zweig Centre Salzburg*, 9-16, (Özgün eser 1991 tarihli ve İtalyancadır).
- Mann, T (2016). Stefan Zweig zum zehnten Todestag. In *Zweigheft 15, Stefan Zweig Center – Salzburg*, 35-37.
- Renoldner, K. (2013). Editorial. In *Zweigheft 09 – Stefan Zweig Centre Salzburg*, 4-8.
- Renoldner, K. (2016). Editorial. In *Zweigheft 14- Stefan Zweig Centre Salzburg*, 4-8.
- Renoldner, K. (2018a). Editorial. In *Zweigheft 19 - Stefan Zweig Centre Salzburg*, 6-10.
- Renoldner, K. (2018b), Biografie. In: Arturo Larcati, Klemens Renoldner u. Martina Wörgötter (Hrsg.) *Stefan-Zweig-Handbuch*. Berlin, Boston: De Gruyter, s. 1-42.
- Rolland, R. (2016). Drei unbekannte Briefe an Stefan Zweig. In *Zweigheft 15 - Stefan Zweig Centre Salzburg, Stefan Zweig Center – Salzburg*, 26-34.
- Rovagnati, G. (2018). Das Haus am Meer. In: Arturo Larcati, Klemens Renoldner u. Martina Wörgötter (Hrsg.) *Stefan-Zweig-Handbuch*. Berlin, Boston: De Gruyter, s.123-127
- Schröder, M. Tilman. (2015). *Toleranz in Zeiten der Intoleranz – zum 500. Geburtstag von Sebastian Castellio*. Vortrag, gehalten in der Evangelischengemeinde Stuttgart (Druckversion: <https://www.esg-stutt->

gart.de/fileadmin/mediapool/gemeinden/KG_hochschulgemeinde_stu/Schroeder_2015_Toleranz_in_zeiten_der_Intoleranz_-_Zum_500_Geburtstag_von_Sebastian_Castellio_.pdf.

- Strelka, J. (1981). *Stefan Zweig. Freier Geist der Menschlichkeit*. Wien: Österreichischer Bundesverlag.
- Yushu, Z. (1997). Stefan Zweig - ein unpolitischer Mensch? In: *Zeitschrift für Germanistik*, Neue Folge, Vol. 7, No. 1, s. 25-37.
- Zelewitz, K. (1981). Höhen und Tiefen der dreißiger Jahre. *Stefan Zweig 1881/1981 Aufsätze und Dokumente*. Hrsg. Von der Dokumentationsstelle für neuere österreichische Literatur in Zusammenarbeit mit dem Salzburger Literaturarchiv. Red.: H. Lunzer & G. Renner. Zirkular. Sondernummer 2, s.97-111.
- Zweig, S. (1970). *Die Welt von Gestern- Erinnerungen eines Euroäers*. Frankfurt am Main:Fischer Taschenbuch Verlag.
- Zweig,S. (1981). *Triumph und Tragik des Erasmus von Rotterdam*. Fischer Taschenbuch Verlag.
- Zweig, S. (2012). *Die Zukunft des Schreibens in einer Welt im Krieg*. Ein Interview. In Zweigheft 06 Stefan Zweig Center – Salzburg, 7- 12, (Robert Van Gelder’s Gespräch mit Stefan Zweig – New York Times Book Review, 28.Juli 1940).
- Zweig, S. (2013). *Castellio gegen Calvin oder Ein Gewissen gegen die Gewalt*, E-Book, Werkausgabe: Gesammelte Werke in Einzelbänden. Hg. von Knut Beck. Frankfurt am M.
- Zweig, S. (2016). Wahre Literatur wird niemals der Politik unterworfen sein. Ein Interview aus dem Jahr 1933. In Zweigheft 15 Stefan Zweig Center – Salzburg, s.15-20.

